

**1. FEJEZET – PART ONE
A MENTÁLIS LEXIKON –
THE MENTAL LEXICON**

MAGYAR ASSZOCIÁCIÓS NORMÁK ENCIKLOPÉDIÁJA: ÚJ PERSPEKTÍVÁK

LENGYEL ZSOLT
Pannon Egyetem, Zágrábi Egyetem

Összefoglaló

A lingvisztikai, pszicholingvisztikai szóasszociációs vizsgálatoknak három faja különíthető el.

(i) A szóasszociációs teszt (SZAT) a hívó- és válaszcikkek közötti grammatikai-szemantikai kapcsolatokat tárja fel. A kísérletbe rendszerint néhány tucat személyt vonnak be, a hívócikkek száma 100-200.

(ii) A SZAT idővel szóasszociációs normává (SZAN) fejlődött; a hívócikkre adott válaszcikkeket gyakoriság szerint rendezték. E gyakorisági index révén a SZAN többet mond a mentális lexikonról, mint az egytényezős SZAT. A kísérletbe legalább 1000 személyt vonnak be, a hívócikkek száma több száz.

(iii) A szóasszociációs teaurusz (SZATE) hasonló a SZAT-hoz, két ponton azonban alaposan eltér. Egyfelől több ezer hívócikket használ, ezek listáját a válaszcikkek segítségével alakítja ki, másfelől az eljárást legalább háromszor alkalmazza. Végeredményként a cikkek közötti szemantikai hálót nyeri.

Jelen tanulmány egy magyar SZAT munkálatainak bemutatására vállalkozik: a 10–14 évesek köréből gyűjtött anyag alapján.

1. Bevezető megjegyzések

1.1. A Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiájának első kötete 212.665 szópéldányt és 10.086 szótípust tartalmaz. Ezt a korpuszt úgy nyertük, hogy kb. 200 hívócikket alkalmaztunk: írásban bemutatott szavakra kellett ugyancsak írásbeli választ adni, a válasz egyetlen szó lehetett. Az adatfelvételt 10–14 éves (magyarországi, tehát egynyelvű) magyar anyanyelvűek körében végeztük, az adatfelvételt 1000-1100 (falusi, kisvárosi és nagyvárosi) gyerek körében végeztük. Így végeredményben a 2004–6-os évekre vonatkozó 10–14 évesek asszociációs normáját nyertük (Lengyel 2008).

1.2. Azért mondják asszociációs normának (Aitchison 1987: 24), mert megfelelő számú (azaz minél több) személy bevonása esetén a hívócikkekre egyre több azonos válasz születik. Saját anyagunkból hozott példa szerint, 1090 10–14 éves válaszadó közül az ABLAK hívócikkre 261-en az *üveg*, 208-an az *ajtó* szót adták válaszul, ami a válaszok 43,02%-át teszi ki. Teljes azonosságról természetesen nincs, nem is lehet szó, az ABLAK SZÓ kapcsán csak egy-egy válaszadó él a következő szavakkal (főnévi példákat idézve ide): *ablakba; ablakra; bogár; erdő; fák; foci; forma; fű; gyilkosság; homok; időjárás; iskola; járólap; kalap; katonaság; kerítés; kert; kinézet; kiugrás; kocka; kukkolás; külvilág; lakás; macska; madáretető; magasság; munka; nézés; nyitás; nyi-*

tottság; paplak; pucolás; roló; szekrény; szellő; szélvédő; szem; szétnézés; zuhanás. Az ABLAK szóra 141 féle válasz (szótípus) született, miközben az *üveg* és az *ajtó* majdnem a válaszok felét jelenti. De ez a kérdés már átvezet a következő alfejezethez.

2. Lexikai szemantika

A mentális lexikon a lexikai szemantika vonatkozásában dinamikus alakulat, azaz az életkortól, nemtől, szociális helyzetétől függően változik, a változások részben univerzálisak, azonban részben egyediek. Itt csak az életkor tekintetében tudunk – és inkább csak érintőlegesen – foglalkozni.

2.1. „Homogenizáló erő”

Nyilván lexikai szemantika függvénye az, hogy a különböző hívószavak első egy-két válaszsava az összes válaszsavakon belül mekkora részarányt képvisel. Alfabetikus rendben – tehát a nyelvi rendszer szempontjából önkényesen – választottunk ki néhány főnevet.

Hívószó	1. válasz	2. válasz	az 1. és 2. válasz összege, százalékos értéke	összes válasz
APA	346 anya/anyu	250 szülő/szülők	596 (55,28%)	1078
ANYA	360 apa/apu	169 szülő/szülők	529 (50%)	1058
ÁGY	406 alvás	65 aludni	471 (43,85%)	1074
ABLAK	261 üveg	208 ajtó	469 (43,02%)	1090
ASZTAL	258 szék/székek	83 terítő	341 (31,66%)	1077
ASSZONY	198 nő/nők	110 feleség	308 (28%)	1100
BAJ	177 gond	113 rossz	290 (27,30%)	1062
ÁLOM	185 alvás	90 X ¹	275 (25,16%)	1093
BARÁT	163 haver/haverok	69 ellenség	232 (21,09%)	1100
ALAK	127 ember	83 X ¹	210 (20,40%)	1029
BABA	114 gyerek/gyermek	72 csecsemő	186 (17,36%)	1071

Megjegyzés: X¹ azt jelenti, hogy nincs válasz, azaz ezekben az esetekben a második leggyakoribb válasz, hogy a gyerekek nem adnak választ.

A rendszernyelvészeti terminusokban írható le, hogy mit jelent, hogy egy-egy hívószó első egy-két válaszsava mekkora részarányt képvisel a válaszok egészében. Az azonban már inkább használatnyelvészeti sajátosságokkal magyarázható, hogy melyek ezek a hívószavak. Az egyszerűség kedvéért nevezzük ezt a jelenséget a hívószavak homogenizáló erejének. Látható – e néhány szó esetében is –, hogy a homogenizáló erő 55,28% és 17,38% között mozog, ami elég tág határt jelent, tehát elemzési lehetőséget biztosít.

2.2. Igei tranzitivitás

A hívószavak között igék és főnévi igenevek is szerepelnek. Ezek rendszerint alapformát, azaz alanyi morfológiájú főnévi formát provokálnak, de előfordulnak tárgyestű alakok is. Az alábbi lista azt mutatja, hogy a tranzitivitásnak „mértéke” van (a hívószó mögötti zárójelbe tett szám a szópéldányt jelenti, a szóítípustól kettősponttal elválasztott szám a gyerek számát jelöli; tehát a CSINÁL hívószó 76 szópéldánnyal rendelkezik, ebből 28 a *gyereket*, illetve *ételt* stb.).

CSINÁL (76) 28: *gyereket*; *ételt*; 4: *levest*; 3: *ebédet*; 2: *ennivalót*, *pénzt*; 1: *autót*, *házat*, *játékot*; *kaját*; *kenyeret*; *kölköt*; *széket*; *tésztát*; *üdítőt*

KAP (48) 11: *ajándékot*; 5: *pénzt*; 4: *ruhát*; 2: *autót*; *csokit*; *cukrot*; *édességet*; *játékot*; *jegyét*; 1: *bugyit*; *ceruzát*; *díjat*; *kalapot*; *kardot*; *könyvet*; *lapot*; *nadrágot*; *órát*; *paplant*; *pofont*; *puszit*; *számítógépet*; *szart*; *tejet*; *vizsgát*

KÜLD (44) 34: *levelet*; 5: *csomagot*; 2: *képeslapot*; 1: *futárt*; *meghívót*; *szemetet*

VESZ (46) 11: *kenyeret*; 10: *ruhát*; 4: *ételt*; 3: *csokit*; 2: *almát*; 1: *autót*; *ceruzát*; *dolgot*; *élelmet*; *ennivalót*; *füzetet*; *halat*; *innivalót*; *kocsit*; *kolbászt*; *könyvet*; *labdát*; *nyaklancot*; *táskát*; *tejet*; *tésztát*

HALLGATNI (43) 33: *zenét*; 2: *magnót*; 1: *beszédet*; *CD-t*; *csendet*; *dolgokat*; *muzsikát*; *tanárt*; *tévé*; *titkot*

TART (41) 15: *állatot*; 5: *kutyát*; 2: *dinnyét*; *fát*; *gyereket*; *kapcsolatot*; *órát/órákat*; *súlyt*; 1: *babát*; *bulit*; *eredményt*; *jegyét*; *képet*; *lámpát*; *papírt*; *rudat*; *ünnepséget*

KÍVÁN (40) 5: *csokit*; *nőt*; 4: *ételt*; 2: *biciklit*; *édességet*; *ennivalót*; *széket*; *vizet*; 1: *babát*; *boldogságot*; *cukrot*; *egészséget*; *gyümölcsöt*; *haját*; *hajót*; *igazat*; *kenyeret*; *kurvát*; *lányt*; *pénzt*; *sütit*; *szerencsét*; *tortát*; *vitát*

TALÁL (39) 19: *pénzt*; 6: *kincset*; 2: *telefon*; 1: *aranyat*; *cipőt*; *csavart*; *csontot*; *dolgot*; *gyufát*; *játékot*; *kagylót*; *kulcsot*; *labdát*; *ruhát*; *virágot*

ÍRNI (36) 19: *levelet*; 4: *könyvet*; 3: *dolgozatot*; *újságot*; 2: *felmérőt*; *verset*; 1: *betűt*; *füzetet*; *szöveget*

VÁSÁROL (32) 12: *ruhát/ruhákat*; 4: *ételt*; 3: *ennivalót*; *könyvet*; 1: *autót*; *bútort*; *cukrot*; *élelmet*; *élelmiszert*; *fagyit*; *óvszert*; *rágógumit*; *szalámit*; *tolltartót*

KERES (26) 10: *pénzt*; 4: *gyűrűt*; 2: *aranyat*; *könyvet*; 1: *cipőt*; *csajt*; *élelmet*; *házat*; *játékot*; *tárgyat*; *telefon*; *tollat*

ISZIK (21) 8: *vizet*; 4: *kólát/colát*; 3: *bort*; *üdítőt*; 1: *folyadékot*; *pálinkát*; *szörpöt*

AD (18) 8: *ajándékot*; 4: *ennivalót*; 1: *csokit*; *csokrot*; *házat*; *körtét*; *puszit*; *rágógumit*

LÁT (17) 4: *embert*; 2: *képet*; 1: *asztalt*; *egeret*; *egyet*; *falat*; *fát*; *hullócsillagot*; *metrót*; *pénzt*; *szemet*; *színeket*; *világot*

HALLANI (14) 5: *hangot/hangokat*; 3: *zenét*; 1: *dolgot*; *ébresztést*; *meccset*; *pletykát*; *szavakat*; *titkot*

ÍGÉR (13) 2: *dolgokat*; *házat*; *játékot*; *könyvet*; *pénzt*; 1: *dolgot*; *focit*; *televíziót*

AKAR (11) 2: *gyereket*; *játékot*; 1: *cipőt*; *csokit*; *embert*; *fagyit*; *könyvet*; *széket*; 5-öst

ENNI (11) 3: *ételt*; *vacsit/vacsorát*; 2: *kenyeret*; 1: *ennivalót*; *krumplit*; *sütit*

ÉRTENI (11) 3: *matekot*; *dolgot/dolgokat*; 2: *szót*; 1: *kérdést*; *leckét*; *tört*

TANÍT (10) 3: *gyereket/gyerekeket*; 1: *fizikát*; *latint*; *magyart*; *matekot*; *olvasást*; *órát*; *tantárgyat*

TESZ (10) 6: *virágot*; 1: *ételt*; *könyvet*; *lábost*; *pénzt*